

A GYULAJI KERESZTNEVEK BECÉZŐ ALAKJAI *

ÖRDÖG FERENC

1. E fejezet célja, hogy a Gyulajon élő keresztnevek becéző alakjait, ezek minden formáját, módját összefoglalja. Tehát leíró, szinkron jellegű, nem tér ki a becézés történetére.

A becéző keresztnevek képzésének három módja van, amelyet MELICH állapított meg Keresztneveinkről című (MNyTK. 15. sz.) tanulmányában: rövidülés; ikerítés; képzés.

2. A rövidülés. „A keresztnév egyszerűen megrövidül s ez a rövidült alak kedveskedést, becézégetést fejez ki” (i. m. 11).

A rövidülésről mint a becézés egyik fajtájáról már VARGA megállapítja, hogy „nyelvünk történetének egy régibb korszakában rendkívül gyakori jelenség volt, de ma a köznyelvben egészen szokatlan és éppen így általában a népnyelvben is” (Becéző keresztneveink 8). Ilyen becézési mód Gyulajon nincsen. Legföljebb az *Ilon* ~ *Ilony* nevet tekinthetjük ide tartozónak (vö. TOLNAI: MNy. XXIII, 171), ám ez a forma az *Iloná*-ból nem föltétlenül becéző rövidítéssel jött létre, hanem a név végén levő *a*-nak más indítékú elvonásával (vö. VARGA i. m. 8; MELICH: MNy. XXXVI, 151–2; SZABÓ T. ATTILA: MNy. LVI, 322).

3. A képzés. SZABÓ T. ATTILA A kicsinyítő-becéző képzők a moldvai csángó nyelvjárásban című értekezésében új terminus technikust használ a képzőkre vonatkozóan. Ezt mi is elfogadhatjuk, mivel pontosabb a becéző-képző vagy egyszerűen a képző megnevezésnél: „Mint hogy a kicsinyítő képzőt a gyermek-, illetőleg a dajkanyelv felette kedveli, és a gyöngédítés, kényeztetés, becézés célzatával gyakran használja, a legtöbb kicsinyítő képzőnek becéző jelensége is alakult ki. Éppen ezért szabatosabb az ilyen képzőket jellegükre jobban rávilágító, összefoglaló kicsinyítő-becéző képzők nevével illetni” (Kolozsvári Bolyai Tudományegyetem. Kolozsvár, 1955. 445–6).

Gyulajon a következő típusokat találjuk meg:

I. Továbbképzéssel alkotott becéző nevek: *Éditke, Irénke, Jolánka, Margitka, Péterke*.

II. Rövidülés és továbbképzés útján keletkezett nevek. Ezeknek fajait a kicsinyítő-becéző képző egyszerű vagy összetett volta szerint csoportosítjuk.

A) Egyszerű kicsinyítő-becéző képzős alakok: 1. *-i* képzővel: *Anti, Árpi, Észi, Évi, Feri, Gazsi, Gizi, Gyuri, Jani, Joli, Józsi, Juli, Kati, Klári, Laci,*

* Részlet a „Gyulaj mai személynevei” című értekezésből.

Lali, Magdi, Mari, Miki, Matyi, Olgi, Oti (< Ottó), Pali, Piri, Rozi, Rózi, Rudi, Sanyi, Sári, Tibi, Téri, Trézi, Véri, Vendi, Vinci (< Vince), Zoli. — 2. -ó képzővel: Kató. — 3. -a, -e képzővel: Giza, Magda, Örzse, Téra, Véra, Zsiga.

B) Összetett kicsinyítő-becéző képzős alakok: 1. -kó képzővel: Ferkó. — 2. -óka képzővel: Katóka. — 3. -ka, -ke képzővel: Böske, Ilonka, Jóska, Gyurka, Trészka, Vëronka. — 4. -ika, -ike képzővel: Árpika, Brigyike (< Brigitta), Észtike, Évike, Ferike, Gizike, Gyurika, Janika, Józsika, Katika, Lacika, Lallika, Marika, Olgika, Palika, Pirike, Pistike, Rozika, Rózsika, Rudika, Sanyika, Sáríka, Tërike, Vërike, Vendike, Zolika. — 5. -iska, -uska képzővel: Anuska ~ Annuska, Boriska, Étuska, Irmuska, Juliska, Magduska, Mariska. — 6. -csa képzővel: Julcsa, Marcsa. — 7. -csi képzővel: Jancsi, Karcsi, Lajcsi. — 8. -is képzővel: Andris, Boris, Julis, Maris. — 9. -us képzővel: Anus ~ Annus, Éllus (< Eleonóra), Étus, Ferus, Gizus, Irmus (< Irma), Kálmus, Magdus. — 10. -si képzővel: Misi. — 11. -ska képzővel: Miska. — 12. -csika képzővel: Jancsika, Karcsika. — 13. -ica képzővel: Katica, Olgica. — 14. -ci képzővel: Juci, Mancsi (< Mária), Marci. — 15. -szi, -szika képzővel: Gyuszi, Gyuszika. — 16. -cika képzővel: Jucika, Mancika, Marcika.

A képzés kétségtelenül a leggyakoribb becézési mód.

Gyulajon férfinév női névvé való alakítása nem fordul elő. Ez inkább a városokban divatozott, ahol az idegen (német, francia) hatás nagyobb volt. HORVÁTH ENDRE erről a következőket írja: „Az is igaz, hogy a falusi parasztyermekeknek a magasabb szóképzés eme neme nem fér a fejükbe és előkelő kisasszonyok után csúfolódva kiabálják *Palika, Palika*” (Nyr. XLII, 277; vö. még Nyr. LXXVI, 307; Nyr. LXXV, 473).

Itt vetődik fel egy kérdés, hogy ti. a kicsinyítő-becéző képzős nevek nagy részénél a nevek első szótagbeli *á* hangja a becézés során megrövidült. Ez az *á ~ a* (János ~ Jani, László ~ Laci) váltakozás a játszói szóképzésre emlékeztet. Hogy ez egyfajta becézési mód lenne (vö. RÁCZ: NévtVizsg. 146), azt nem gondolnánk. Egyszerűen hangtani kérdést látunk e rövidüléssel kapcsolatban.

4. Az ikerítés. „Bár a becézgetés e nemét a régi nyelvből nem tudjuk kimutatni, s újabb fejlődésnek kell tartanunk — írja MELICH —, mindazonáltal nem kölcsönzés, hanem eredeti magyar becézgetés az” (MELICH i. m. 13). MELICHnek ezt a véleményét megerősíti VARGA (HORGER egyetemi előadásaira hivatkozva, i. m. 11), amikor azt írja, hogy „csak indifferensül megnevező keresztnevekből vagy pusztán csak rövidülés útján keletkezett becézőkből sohasem keletkezik ilyen *p, b* kezdetű becéző, hanem csak az imént tárgyalt második módon, t. i. rövidülés továbbképzés útján keletkezett becézőkből.” — RÁCZ mutat rá, hogy az effajta becézés nemcsak magyar nyelvi jelenség, hanem megtalálható például a német gyermekdalokban, gyermekmondókákban is (vö. Néprajz és Nyelvtudomány II, 43). Ugyanott rámutat arra is, hogy a „szóban forgó becéző nevek magyar sajátossága... elsősorban az ikeralakulatokból való kiválás, önállósulás mozzanatában rejlik” (i. m. 43–4). Tehát: (*András* >) *Ándi-Bandi* > *Bandi*.

A másik kérdés az e nevekkel kapcsolatban, hogy újabb eredetűek-e vagy pedig régebbiek. RÁCZ bizonyítja be Az ikerítéssel alakult becéző nevek történetéhez (MNy. LII, 48–52) című dolgozatában, hogy régiebb eredetűek, mint gondolnánk. Hivatkozik MÉSZÖLY GEDEONNAK a *bűz* szó eredetéről akkor még kéziratban levő cikkére (azóta már megjelent: Pais-Eml. 351 = Ómagyar szövegek

nyelvtörténeti magyarázatokkal 238–9), továbbá gazdag történeti, oklevéli anyaggal illusztrálja, hogy már a XIV. századtól kezdve találkozunk velük.

Gyulajon: (*Anna*: >) *Panna, Panni, Pannika*;

(*Erzsébet*: >) *Böske, Bözsi, Bözsike*;

(*István*: >) *Pista, Pisti, Pistike*.

5. Idegen eredetű kicsinyítő-becéző képzési mód. MELICH alapította meg először (i. m. 7), hogy ha a keresztnév utolsó 1–2 szótagja marad meg, és ahhoz járul a képző, akkor ez német eredetű képzési mód.

Gyulajon: (*Anna*: >) *Nusi*;

(*Cecília*: >) *Cili*;

(*Ignác*: >) *Náci*.

Él még az (*Antal*: >) *Tóni* becéző is. De viselője úgy telepedett le, nem Gyulajon kapta a *Tóni* nevet. Mindenki így hívja, más *Antal* nevűt azonban így nem becéznek.

6. Életkor szerinti becézés (megszólítás). Megfigyelhetjük, hogy egy férfit vagy nőt életében három- vagy négyféleképpen becéznek. Mégpedig kisgyermekkorában *Annuska, Ferike, Gyuszika, Józsika, Mariska, Pistike, Sanyika*; legénykorában és emberkorában (= nős ember), illetőleg nagylánykorában és menyasszonykorában körülbelül 40–50 évig: *Annus, Annuska, Feri, Gyula, Józsi, Maris, Mariska, Pista, Sándor, Sanyi*; idősebb korában, valamint öregkorában: *Mari, Mária, Ferenc, Ferkó, Gyula, István, Pista, Jóska, József, Panna, Panni, Sándor*. Szinte észrevétlenül változnak a képzők, vagy végképp lekopnak, amint azt a *Gyula, József, Sándor* névvel kapcsolatban láttuk. Ezt PAPP LÁSZLÓ Néhány szó becéző személyneveinkről (Nyr. LXXX, 454) című dolgozatában is megemlíti: „Sőt még életkorok szerint is van különbség abban a tekintetben, hogy milyen becéző forma milyen korú személyre használható. (Ebben van vidékenként is eltérés.) Így például ugyancsak Hosszúpályiban a *József* név számos becéző formája közül a *Józsi* és a *Jóska* bármilyen korú személyre használható.” PENAVIN OLGA Kórógy lakosságának névanyaga (Nyr. LXXXII, 480–1) című dolgozatából is azt látjuk, hogy másképpen szólítják meg a fiatalokat, mint az idősebbeket, öregeket. Természetesen az életkor szerinti becézés határai nem olyan merevek, mint ahogy azt SZENDREY ÁKOS írja (Ethn. XLVIII, 376): „Palócföldön például a Borbálának 2–5 évig *Boriska*, 5–10 éves korában *Borcsa*, 10-től férjhezmenetelig *Bora*, asszony korában *Borcsa*, 46 évtől *Bora* a neve.” – Gyulajon egy *Sándor* nevű öregembert nem lehet *Sanyi bácsi*-nak megszólítani, hanem csak *Sándor bácsi*-nak.

Olyan becenevet, amelyből nem világlik ki a keresztnév, nem használnak. Tehát sem gügyögő, sem gyermeknyelvi, sem pedig hasonló neveket nem találunk a falu nyelvében. (Az effajta nevekre vonatkozó bővebb adatokat l. VARGA KATALIN *Becéző keresztneveink* című munkájában.)

A *kis* melléknév becéző funkcióban akkor fordul elő, ha a családban két vagy több azonos nevű férfi vagy nő van, és akikre mondják, az még fiatal fiú vagy lány: *kis Feri*; *kis Mariska*. Megjegyzem, hogy e becézési mód csak a családon belül van meg.

Az összetett kicsinyítő-becéző képzők kialakulásának egyik feltételére mutat rá RÁ CZ ENDRE A becéző nevek megkülönböztető szerepéről (Nyelv és Irodalom II, 135) című munkájában: „Ha az apa, illetve az idősebb testvér neve már eleve becéző alakú, akkor megtörténhet, hogy a fiút, illetve a fiata-

labb testvért megkülönböztetés végett az alapnévnek egy másik becéző származékával nevezik el. Ez a név az apa, illetve az idősebb testvér nevének továbbképzésével is létrejöhet, s így ez a névadási eljárás kiváló indítéka lehet az ún. összetett becéző képzők kialakulásának.” Rácznak ezt a megállapítását támasztjuk alá a következő adattal. A faluban általános jelenség, hogy az apa elsőszülött fiát a saját nevére keresztelteti. Ha három nemzedék van a családban, akkor a következőképpen különböztetik meg a családtagokat. A nagy-apa: *Ferkó, János, Sándor*; a fia: *Feri, Jani, Sanyi*; az unoka: *Ferike* vagy *kis Feri, Janika, Sanyika*. Ez a megkülönböztetési mód nemcsak a családon belül, hanem a családon kívül is fennáll (kivéve a *kis Feri* esetet). Hisz ez természetes is, mert különben sok esetben utánkérdezéssel tudnánk csak meg, hogy kiről van szó. Például ha az apa ezt mondja a fiának: „Keresett a B. *Ferkó* bácsi; a B. *Feri* bácsi; a B. *Ferike*”, akkor fia tudja, hogy a B. család melyik tagja kereste. Itt említjük meg a másik kormegkülönböztető megszólítási, megnevezési módot, amikor azt mondják: „Itt volt a *Feri* gyerek; itt volt az *aptya Feri*.”

7. Az előbb említettük a *kis* melléknévvel való becézést. Ennek a megjelenése már azt is mutatja, hogy egyes kicsinyítő-becéző képzési módokat, illetőleg képzőket már nem érznek becézésnek, kedveskedő jellegük eltűnt. Ezeket az elhomályosult képzőkkel bíró neveket PAPP LÁSZLÓ puszta névváltozatoknak nevezi: „Nehéz elképzelni, hogy ha egy idősebb nőt vagy éppen öregasszonyt *Juli, Zsófi, Erzsike, Örzse, Julcsa néni*-nek neveznek, ebben becéző szándék volna s a névalakot kicsinyítő alaknak érezné az átlagos beszélő” (i. m. 454).

Hogy melyek azok a becézési módok, képzők, amelyek elvesztették becéző funkciójukat, az egész magyar nyelvterületre vonatkoztatva nem tudjuk, de nem is feladatunk e dolgozat keretén belül megállapítani. Azt azonban, hogy Gyulajon mely becézési módok, kicsinyítő-becéző képzők élnek valóban becézőként, a következőkben foglaljuk össze.

A képzéssel alakult nevek közül a teljes alapnevek továbbképzett formái mindig valóban becéző funkciójúak. — A rövidülés és továbbképzés útján keletkezett nevek közül az alábbiak a valódi becézők:

A) Egyszerű kicsinyítő-becéző képzős alakok:* 1. Az *-i* képzős alakok közül: *Anti, Árpi, Észti, Évi, Miki, Olg, Tibi, Zoli*. — 2. Az *-ó* képzős *Kató*. — B) Összetett kicsinyítő-becéző képzős alakok: 3. A *-ka, -ke* képzősök közül: *Ilonka, Veronka*. — 4. Az *-ika, -ike* képzősök teljes számban. — 5. Az *-iska, -uska* képzősök teljes számban. — 7. A *-csi* képzősök közül: *Karcsi*. — 9. Az *-us* képzősök közül: *Éllus* (<: *Eleonóra*), *Kálmus*. — 10. A *-si* képzős *Misi*. — 12. A *-csika* képzősök közül: *Karcsika*. — 13. Az *-ica* képzősök teljes számban. — 14. A *-ci* képzősök közül: *Juci, Mancsi* (<: *Mária*). — 15. A *-szi, -szika* képzős *Gyuszi, Gyuszika*. — 16. A *-cika* képzősök teljes számban.

Az ikerítéssel keletkezett nevek sorából a *Bözsi, Pisti, Pistike*, az idegen eredetű kicsinyítő-becéző képzési módú nevek közül pedig a *Cilike, Nusi, Nusika* alakokat érzik valóban becézettnek.

* Az egyes típusok sorszámait vö. a 79—80. lapon felsorolt típusok sorszámával.

8. Mint már fentebb említettük, a keresztnév becézés nélkül, alapnévként is szerepel a megszólítási formák, módok között. A következőkben vázlatosan összefoglaljuk, hogy a faluban a keresztnévek becézett vagy nem becézett alakjainak milyen hangulati, érzelmi jellegük van.

Alapnéven való megszólítás csak az idősebbeket illeti meg. Különös tisztelettel, tekintéllyel jár az *István bácsi, József bácsi, Ferenc bácsi, György bácsi, Mihály bácsi* megszólítás.

A gyermekekre nézve bántó, ha így szólítják meg őket: *Ferkó, Ferus, Ferruska, Giza, Gizus, Gyurka, Irmus, Jóska, Miska*. — Helyettük kedveskedőberek: *Ferike, Gizike, Gyurika, Irmuska, Jósika, Misi, Misike*.

Az *-óka, -ika, -ike, -iska, -uska* képzőkkel ellátott keresztnévek használata sértő az idősebbekre és az öregekre. Szellemi fogyatékoságú, együgyű embereket hívnak így szemtől szembe vagy a hátuk mögött.

Pejoratív jellegűek (akár öregre, akár fiatalra mondják): *Böske, Jancsi, Julcsa, Juli, Kata, Marcsa, Mari*.

Hogy mindez miért így fejlődött, miért így alakult, arra magyarázatot adni nem tudunk. Az azonban kétségtelen, hogy egyes kicsinyítő-becéző képzők, illetőleg becézési módok idővel megkopnak, megszokottá válnak, s így elvesztik becéző, kedveskedő funkciójukat. A nyelvérzék ezt — úgy látszik — mindig pótolja, újabb becézési módok, illetőleg képzők keletkeznek. Ez azonban már a becézés, a kicsinyítő-becéző képzők történetéhez tartozik.

9. Összefoglalva e fejezetet, azt látjuk, hogy a valóban kicsinyítő-becéző képző elég kevés a gyulai népnyelvben. — Az effajta képzők olyan gazdagságáról, mint SZABÓ T. ATTILA (i. m.), nem számolhatok be. Sőt elég szegényes Gyulaj a becézésben a városokhoz képest is, ahol — mint ismeretes — nagyon elterjedtek a gügyögő, gyermeknyelvi és a hasonlító nevek. Ezeknek — mint már említettük — Gyulajon nyomuk sincs.

DIE KOSEFORMEN DER VORNAMEN IN GYULAJ

Von

F. ÖRDÖG

Der Verfasser führt in diesem Artikel, der ein Teil der Abhandlung über die Personennamen im Dörflein Gyulaj (im Komitat Tolna, Ungarn) ist, die Koseformen der dort üblichen Vornamen auf. Von den grundlegenden Koseformbildungen ist die einfache Verkürzung des Namens heutzutage auch hier nicht mehr gebräuchlich, dagegen ist die Hinzufügung von Diminutiv-Kosesuffixen dem vollen oder dem verkürzten Namen sehr beliebt. Es kommen aber auch einige anders gebildete Koseformen vor. Der Verfasser führt die in Vornamen gebräuchlichen Diminutivsuffixe an, und er untersucht, welche von ihnen wirklich eine liebkosende Funktion haben und befasst sich mit der Gebrauchsverteilung nach Lebensalter und mit dem Stimmungsgehalt der so gebildeten Formen.